

מפגש מס' 13

דף למנחה

ספר במדבר י"ט-כ"ג

תוכן הפרקים שנלמדו השבוע

הפרקים שלמדנו השבוע מעבירים אותנו אל השנה הארבעים של בני ישראל במדבר. אמנם התורה לא אומרת זאת במפורש, אך מעיון בפסוקים ומדברי חלק מהמפרשים ניתן להבין שמפרק כ והלאה מתוארת השנה הארבעים.

פרק י"ט - פרה אדומה

פרק כ' - מי מריבה, מות מרים ואהרן

פרק כ"א - נחש הנחושת ומלחמות בדרך

פרקים כ"ב-כ"ג - בלק ובלעם (סיפור זה ממשיך גם בפרק כ"ד, אותו נלמד בשבוע הבא)

לימוד מעמיק

בלעם: כוחו, קסמיו ויחסו לה'

סיפור בלק ובלעם הוא חריג בנוף של ספר במדבר, כפי שהעירו פרשנים רבים. סיפור שלם בו משה לא מופיע, עם ישראל הוא רק ברקע הסיפור, ובמרכז הסיפור ניצבים בלק מלך מואב, ובלעם - הקוסם הדגול. בשיעור נעסוק במקור כוחו של בלעם, וננסה להבין מהי המגמה של סיפור בלעם ובלק?

חלק א': הכוח של בלעם

מהבקשה של בלק ומהסיפור בכלל, ניתן להבין שלבלעם היו כוחות מיוחדים. אולם, האם הוא היה נביא? חז"ל והפרשנים התלבטו האם בלעם קיבל את כח הנבואה לאירוע זה בלבד, או שהוא היה נביא בלי קשר לבקשת בלק לקלל את עם ישראל. חלק מהמדרשים נוטים לסברה שבלעם היה נביא באופן קבוע:

בבא בתרא טו ע"ב: שבעה נביאים נתנבאו לאומות העולם ואלו הן בלעם ואביו ואיוב אליפז התימני ובלדד השוחי וצופר הנעמתי ואליהוא בן ברכאל הבוזי

במדבר רבה י"ד, ט: ולא קם נביא עוד בישראל כמשה. בישראל לא קם, אבל באומות העולם קם! כדי שלא יהא פתחון פה לאומות העולם לומר אילו היה לנו נביא כמשה, היינו עובדים לקב"ה. ואיזה נביא היה להם כמשה? זהו בלעם בן בעור

לעומת אלה, הרבה פרשנים הסבירו שבלעם קיבל את כח הנבואה רק באירוע זה, כדי שיוכל לברך את עם ישראל ישראל:

אברבנאל במדבר כ"ב, ב-ז: אבל היה אמיתת הדבר הזה, שבראשונה היה קוסם וחכם גדול במשפטי הכוכבים, ויודע לעשות כפי השעות טלסמאות להוריד השפע מהעליונים, לטובה או לרעה על התחתונים... הנה אם כן בלעם היה בראשונה קוסם, כי הוא היה אצטגנין גדול מחכמת הכוכבים. הנה היא מכלל הקסם. ומפני שהיה יודע בה הרבה עד יום מותו, נקרא הקוסם והיודע בחכמה ההיא, ידע

העתידות. אבל... כאשר נתחדש בבלעם הרוח הנבואי שהיה כפי ההשגחה העליונה, ולא כפי מערכת הכוכבים, היה בלעם רוצה ליחס ענייניו אל הנבואה ואל הבורא יתברך המנבא אותו. ובלק היה מיחס אותו לאצטגנינות, ובזה היה ביניהם המחלוקת: בלעם משתדל תמיד להודיע שהוא נביא השם, ובלק אומר שזה היה כזב...

אברבנאל מחלק בין כוח הקוסמות של בלעם ובין כוחות הנבואה, ומבהיר שעד שה' התגלה אליו, היה בידו את כוח החכמה והקוסמות (שהוא נחות מן הנבואה), ובשעה שבלק שלח לבלעם בקשה לקלל את ישראל, שרתה על בלעם רוח נבואה, והוא הבין שמדובר ברוח שונה מכוח הקסמים שהיה בידו.

הדיון הפרשני הוא על כוח הנבואה שניתן לגויים מאת ה': האם ה' נותן כח נבואי לנביאים מאומות העולם, או שהכוחות שה' נותן לאנשים מאומות העולם הינם מוגבלים לאירועים מסויימים. המדרשים המצדדים בתפיסה לפיה ה' נתן כוחות לנביאים גויים, מעלים את השאלה התיאולוגית: מדוע ה' נתן להם כוחות נבואיים? מה הייתה מטרת נבואתם, ובמה לפי זה הייחוד של נביאי עם ישראל מול נביאי האומות? סיפור בלעם איננו עונה על השאלה הזו, ולא נוכל להתייחס לשאלות אלו במסגרת השיעור הזה.

אם כן, הנבואה של בלעם נובעת מכוחו של ה', וסיפור בלק ובלעם מתמודד עם שאלת היחסים בין הנביא הנוכרי לה'.

חלק ב': קסמים וכשפים

עוד לפני שנענה על שאלה עקרונית זאת, נציין שמכמה פסוקים ניתן להבין שבלעם ניסה להשתמש בכוחותיו המיוחדים (כחות הקסם והניחוש, שאינם נבואה מאת ה') כדי לקלל את עם ישראל ולא הצליח בכך (כפי שהסביר האברבנאל, שאלה היו כחותיו הראשוניים של בלעם, ובגללם בלק פנה אליו):

במדבר כ"ב, ז: וַיִּלְכוּ זְקֵנֵי מִזְרָאֵל וַיִּקְרְאוּ לְבָלְעָם בְּלִעְמִי וַיִּבְרְאוּ אֵלָיו דְּבָרֵי בְלָק:

במדבר כ"ג, כג: כִּי לֹא-נַחֲשׁ בַּיַּעֲקֹב וְלֹא-קָסַם בְּיִשְׂרָאֵל:

במדבר כ"ד, א: וַיֵּרָא בְלָעָם כִּי טוֹב בְּעֵינָיו ה' לְבָרֵךְ אֶת-יִשְׂרָאֵל וְלֹא-הֵלֵךְ כְּפַעַם-כְּפַעַם לְקַרְאֵת נַחֲשִׁים וַיִּשֹׁת אֶל-הַמְדַבֵּר פָּנָיו:

וכפי שהסביר רלב"ג:

רלב"ג במדבר כ"ב, ב-ו: ... או נאמר שקללת בלעם את האנשים היתה בעשותו מיני כישוף ונחש להמציא להם היזק, והם דברים מכישימים פמליא של מעלה. והנה רצוני באומרי נחש - הנחש המתיחס לכישוף, כמו שידמו הסכלים שכבר נודע על דרך הנסיון שעשיית תמונת כך מְדַבֵּר כך בעת כך בתנאים כך וכך מהכוכבים תזיק לאבר כך או לדבר כך; וזה היה חלק גדול מחכמת מצרים וחכמי בבל. והנה היה נעזר בזה בלעם מההודעה שתגיע לו בקסם, לדעת באיזה מהדברים יתכן שיוזק האיש ההוא, או העם ההוא, לפי מה שיתבאר לו בקסם שימשך לאיש ההוא או לעם ההוא משפע הכוכבים. ולפי שהיה אפשר שימצא באלו הענינים, או במה שהוא מסוגם, מה שאפשר שיתחדש בו היזק לישראל, רצה ה' יתעלה להצילם מזה.

כלומר, בלעם השתמש בניחוש כדי לקלל את עם ישראל, אך ה' מנע ממנו לעשות כן.

כעת יש לברר כיצד המקרא מתייחס לקסמים ולכשפים, ואיזה מקום הקסמים תופסים באמונה של עם ישראל? המקרא יוצא נגד קסם ונחש בכמה הזדמנויות, וכך גם שאול ממלא את המצווה להסיר את האוב והידעוני מהארץ:

שמות כ"ב, יז: מְכַשְׁפֵּה לֹא תִחְיֶה:

דברים י"ח, י: לֹא יִמָּצֵא בְךָ מַעֲבִיר בְּנוֹ וּבִתּוֹ בְּאֵשׁ קָסָם קְסָמִים מְעוֹנִין וּמְנַחֵשׁ וּמְכַשֵּׁף:

שמואל א' כ"ח, ג: וַשְׂמוּאֵל מֵת וַיִּסְפְּדוּ-לוֹ כָּל-יִשְׂרָאֵל וַיִּקְבְּרוּהוּ בְרָמָה וּבְעִירוֹ וְשָׂאוּל הָסִיר הָאֲבֹת וְאֶת-הַיְדֻעָנִים מֵהָאָרֶץ:

לא נעסוק כאן בהבדלים בין אוב, ידעוני, ניחוש וקסם, אך ברור מהפסוקים שהמקרא רואה בכל אלה עניין פסול, כפי שגם מעיד בלעם בברכתו את ישראל "כִּי לֹא-נַחֵשׁ בַּיַּעֲקֹב וְלֹא-קָסַם בְּיִשְׂרָאֵל" התורה אוסרת את עבודת הניחוש, אך נדמה שההתמודדות של התורה בנושא זה היא מינורית. בניגוד לעבודה זרה, שבכל המקרא יש מאבקים משמעותיים כנגדה, בנוגע לניחוש וכשפים אנחנו לא מוצאים התמודדות תקיפה עם הנושא, אלא רק איזכורים בודדים במקרא. ייתכן שהסיבה לכך היא שהניחוש והקסם היו פחות מושרשים בעם ישראל, ולכן לא היה צורך במאבק חזיתי נגדם, כפי שטוען פרופ' יחזקאל קויפמן:

י' קויפמן, תולדות האמונה הישראלית (ב', עמ' 251-252): בכל הספורים המרובים על הנביאים ובני הנביאים... שום איש מהם אינו הולך לקראת נחשים כבלעם בשעתו... גם הנביאים הנחשבים ל"נביאי שקר" אינם נאשמים בנחש... העובדה שבנבואה המנטית (=גילוי עתידות) לא היה שום יסוד של נחש מוכיחה שהיא שמשה ביטוי נאמן למהותה של אמונת היחוד... הנחש והכשוף קיימים היו בישראל כאמונות הבל המוניות, כצמחי בר של צדי דרכים, אבל לא היו חלק מן הדת העממית הלאומית והפומבית. המוסד המנטלי הלאומי היתה הנבואה והנבואה היתה, גם בצורתה העממית ביותר, הויה מיוחדת במינה שונה ביסודה מן הנחש והכשף של העולם האלילי.

לדעתו של קויפמן, התורה לא התייחסה כלל לכישוף ולניחוש כעניין רציני אלא כעין אמונות טפלות, שאין להחזיק מהם. לכן התורה לא מתמודדת עם הנושא בצורה מקיפה, אלא רק מזכירה זאת, ואומרת שהיא עקרונית מתנגדת לניחוש וכישוף, על אף שלא היה צורך קריטי להתמודד עם התופעה הזו.

הניחוש והכשפים קשורים לראיית עתידות ולניסיון לקבל החלטות על פי המציאות שתתרחש בעתיד.

שיר קפה אצל ברטה

בשיר "קפה אצל ברטה" (שכתב אהוד מנור על חברו צדי צרפתי שהיה פוקד באופן קבוע קוראת בקלפים), מסופר על אדם (שמדבר על עצמו בגוף ראשון) שהולך לברטה, אשה שקוראת בכף היד, והוא מתאר את המפגשים איתה. למילות השיר [ראו כאן](#), תוכלו גם לשמוע את הביצוע של [יגאל בשן](#) או של [החלונות הגבוהים](#) לשיר.

השיר מציג את מגדת העתידות בצורה אירונית. ראשית, היא תמיד מנסה לומר שיהיה טוב, וזה מה שמחזיק את האדם לבא אליה שוב ושוב. על אף שהאדם מרגיש ששום דבר לא השתנה, הוא ממשיך להגיע אליה, ואומר: "מקווה שיום אחד / אומר שלום ולא אפחד". כלומר: הפחד מפני העתיד גורם לו להמשיך לבא אליה, כדי שהיא תתן לו תקווה שיהיה טוב. עצם התקווה לטוב מחזיקה את האדם ומאפשרת לו להתמודד עם תלאות החיים. והוא מוכן להמשיך להקשיב לדברי השווא של מגדת העתידות, מפני שהוא מפחד לחיות בעולם ללא תקווה לטוב.

גם כיום ישנם אנשים שמבקשים לחשוף את העתיד באמצעים שונים: קריאה בקפה; קריאה בקלפים; קריאה בכף היד; ההרוסקופ היומי שמתפרסם בעיתונים היומיים, ועוד...

שאלה לדיון אנחנו והעתיד

מה גורם לאנשים להתעניין בעתיד? באילו מצבים אנשים תרים אחרי ידיעת העתיד ופונים אל התחום ה"מיסטי"? האם קרה לך פעם שרצית לדעת את העתיד ואולי אף חשבת ללכת למגדת עתידות?

חלק ג': ה' חזק מבלעם ומהקסמים

בדרך כלל, הנטייה ללכת אל מגידי עתידות למיניהם נובעת מתוך תחושת פחד מפני העתיד הלא ידוע. כאשר האדם יודע מה יהיה בעתיד, הוא מרגיש שהוא מסוגל להתמודד טוב יותר. מעבר לכך, כאשר מגידי העתידות אומרים שיהיה טוב, האמונה שיהיה טוב משפיעה על הפסיכולוגיה של האדם ובכך מאפשרת לטוב לקרות.

גם בלק מפחד שעם ישראל עתיד לפגוע בו, וחשש זה איננו סתם חשש מפני העתיד, אלא מבוסס על נצחונות קודמים של עם ישראל על עמים אחרים: "וַיִּגְדַּר מוֹאָב מִפְּנֵי הָעָם מְאֹד כִּי רַב-הוּא וַיִּקְרַן מוֹאָב מִפְּנֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל" (ג) ולכן הוא פונה לבלעם כדי שהוא יקלל את עם ישראל, יגרום להם להיות פגיעים יותר, ובכך יתן לבלק תקווה לעתיד יותר טוב בשבילו. הפניה של בלק אל בלעם היא יותר מאשר פניה למגיד עתידות: בלק האמין שלדבריו של בלעם ולקסמיו יש כח להשפיע על המציאות, ולכן הוא מעוניין בקללתו של בלעם. הניחוש והקסם, עליהם מדובר בסיפור של בלעם, נחשבו כבעלי כח ממשי להשפיע על המציאות. אלא שכאן משתבש מהלך העניינים: ה' מתערב בסיפור, ומשנה את התמונה כולה. כבר מההתחלה, כאשר בלק שולח שליחים אל בלעם הוא מסייג ואומר:

במדבר כ"ב, ח: וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לַיְנוּ פֹה הַלְיָלָה וְהִשְׁבַּתִּי אֶתְכֶם דְּבַר פֶּאֶשֶׁר יִדְבֵר ה' אֵלַי:

השימוש בשם הווי"ה ולא בשם א-להים מבהיר היטב שבלעם מבין שמדובר בה' א-להי ישראל, כך גם שד"ל מפרש:

שד"ל במדבר כ"ב, ח: כאשר ידבר ה' אלי - לא שהיה בלעם עובד את ה', אבל יודע היה כי אלהי ישראל כך היה שמו, וכשהיה רוצה לקלל שום אומה היה עובד את אלהיה ומתפלל אליו שיסור מעליה... ועכשיו שהיו מבקשים ממנו שיקלל את ישראל היה מבקש רשות מה' אלהי ישראל

אמנם בלעם מבין שה' הוא הא-להים של עם ישראל, ועוד הוא מבין שעליו לבקש רשות מא-להי ישראל כדי לקלל את עמו, אולם, כפי שהסביר שד"ל בפירושו, בלעם לא היה עובד ה' באמת, אלא רק ביקש רשות מה' לקלל את עמו, כפי שעשה גם כאשר רצה לקלל עמים אחרים.

לכל אורך הסיפור ה' מתערב שוב ושוב, וההשגחה של ה' בסיפור בולטת בצורה בלתי רגילה:

במדבר כ"ב, לח: וַיֹּאמֶר בְּלָעָם אֶל-בָּלָק הֲנֵה-בְּאֵתִי אֵלֶיךָ עֲתָה הִכֵּל אוֹכַל דְּבַר מְאוֹמָה הַדְּבַר אֲשֶׁר יֵשִׁים אֱלֹהִים בְּפִי אֲתוּ אֲדַבֵּר:

במדבר כ"ג, יב: וַיַּעַן וַיֹּאמֶר הֲלֹא אֵת אֲשֶׁר יֵשִׁים ה' בְּפִי אֲתוּ אֲשַׁמֵּר לְדַבֵּר:

במדבר כ"ג, כו: וַיַּעַן בְּלָעָם וַיֹּאמֶר אֶל-בָּלָק הֲלֹא דִבַּרְתִּי אֵלֶיךָ לֵאמֹר כֹּל אֲשֶׁר-יִדְבֵר ה' אֲנִי אֲעֲשֶׂה:

במדבר כ"ד, יג: אִם-יִתֶּן-לִי בָלָק מְלֵא בֵיתוֹ כֶּסֶף וְזָהָב לֹא אוֹכַל לְעֵבֵר אֶת-פִּי ה' לַעֲשׂוֹת טוֹבָה אוֹ רָעָה מִלְּבָבִי אֲשֶׁר-יִדְבֵר ה' אֲתוּ אֲדַבֵּר:

ההדגשה הזו של התורה מבהירה שהמגמה של הפרשייה היא לא רק שבלק ובלעם יכירו בה' ברמה הבסיסית, אלא שהם יבינו את מקומו של ה' בהנהגת העולם ואת המשמעות של א-ל אחד מול אלים רבים, וכוחו של ה':

רש"י הירש במדבר כ"ב, ח: כאשר ידבר ה' אלי - כבר בימי אברהם, בלב עולם המאמין באלים רבים, מצאנו את מלכי צדק, שהיה "כהן לאל עליון" (בראשית יד, יח) - אותו אל שצאצאי אברהם קיבלוהו מאוחר יותר כאל האחד והיחיד... גם כאן אנו מוצאים שבלעם רואה עצמו כעבד של האל האחד. שכן האמונה באל אחד - בניגוד לאמונה באלים רבים - אינה עיקרה של היהדות, ובוודאי לא כל מהותה. אלא היהדות מלמדת את האמונה באל האחד על כל תוצאותיה לגבי חיי האדם: אחדות האל עם אחדות החיים באמצעות תורת ה'.

לדעת רש"ר הירש בלעם ראה את עצמו אמנם כעובד ה', והאמין בו בתור אל אחד, אך כאמור המסר המרכזי של התורה הוא לא רק מונותאיזם במובן הפשוט, לא רק להאמין שיש א-ל אחד, אלא להבין את ההשלכות של האמונה המונותאיסטית: שלטון ה' על העולם, והמחויבות למלא ולקיים את רצונו.

בכל פעם שבלעם מבקש לקלל את העם, באמצעות הקסמים והנחש, הוא נכשל, ומגלה שה' הוא זה ששם את המילים בפיו. בלעם ידע זאת מהתחלה, אך בכל פעם נקודה זו הובהרה שוב ושוב: ה' הוא מעל הכול ושולט בכול. כך גם ניסיון שימוש בניחוש ובקסמים - לא מועיל מול כוחו של ה'.

נספח - הידעת?

מהו ניחוש?

קשה לדעת האם הכנענים השתמשו בניחוש וכיצד התייחסו לניחוש, מכיוון שלא קיימים ממצאים כתובים (אפיגרפים) רבים מכנען. לעומת זאת, יש ממצאים רבים ממסופוטמיה.

הניחוש תפס מקום מרכזי במסופוטמיה, ומטרתו היתה לראות את העתיד ולפעול לפי התחזית הצפויה. את המסקנות מהראייה בכבד (וראיות בכוכבים ועוד) ה"מדענים" שמרו בכל פעם, וכך יצרו סימנים מוסכמים המבשרים על עתיד כלשהו.

המסופוטמים ראו בניחוש מדע לכל דבר ועניין. למשל, המלך שביקש לקבל עצה מהאל היה יכול ללכת אל מי שעסק בראייה בכבד (beru). אותו כהן-"מדען" ערך טקס פאגני של פתיחת כבש והסתכלות בכבד (או בחלקים פנימיים), כך במכתב שנכתב לישמחאדו, מלך מארי במאה ה-18 לפנה"ס: "בקרבת הכבש החודשי ובקרבת הכבש של אדוני, צד שמאל של האצבע היה פתוח, אצבע הריאה באמצע עקומה בצד ימין, (מדובר ב)קרבי בשר מופלאים! אדוני לו שמח!"

מעבר למכתבים נקודתיים נמצאו גם הוראות מקיפות מהתקופה הבבלית העתיקה ובה הסברים לרואה בכבד (המתחיל) לגבי כל סימן ומה משמעו, כך למשל: "אם 'שער ההיכל' (=חלק מסוים בכבד) מונח מאחורי הכבד: ימי המלך רחוקים" או "אם 'שער ההיכל' - כפול: מאבק! כס יתחרה בכס. דבר אחר: (איש) אשר לא ישווה לך יקום עליך ויהרגך".

לעומת הניחוש, נביאים ונבואות נמצאו במסופוטמיה בתקופה הרבה יותר מאוחרת, החל מהמאה ה-8 לפנה"ס לערך (שלהי תקופת המלוכה הישראלית). הנביאים האלה היו מעין נביאי חצר, ועודדו את המלך במעשיו. כל זה שייך למסופוטמיה, הרחק מכנען, וכמובן שלא ניתן להשליך באופן ישיר מהאמונה המסופוטמית לאמונה הכנענית. לכן המחקר מתקשה לתת תשובה מדויקת לגבי המקום שתפס הניחוש בכנען.

סיכום

פרשיית בלק ובלעם מבהירה היטב את המסר המונותאיסטי של התורה: בלעם ובלק, שניסו להשתמש בקסמים ובניחושים, גילו שאין להם אפשרות להתנגד לרצון ה', ושדבר ה' גבוה מעל לכל כח אחר, ומבטל כל כח אחר. בלעם עצמו מגלם את השינוי הזה: הוא היה קוסם בעל כוחות, שרצה לעשות בכוחות אלה דברים מסויימים, ובעל כרחו הפך בעצמו לנביא ה', וניבא ההפך ממה שרצה לעשות. התורה מציעה לאדם נבואה במקום ניחוש והגדת עתידות. נבואה היא דבר ה', הנובע ישירות ממנו, ובכך יתרונו הגדול על פני כל השיטות של הגדת העתידות: אין צורך בסימנים ובניחושים למיניהם. ה' אומר באופן ישיר את דברו.

להרחבה

[מאמר מאת הרב עזרא ביק - בלעם ובלק](#)

[מאמר מאת הרב ד"ר תמיר גרנות - משלי בלעם](#)

[פוסט ומאמר מאת הרב מנחם ליבטאג - בלעם הרשע](#)

[פוסט מאת הרב אלחנן סמט - פרשת האתון: סוף מעשה במחשבה תחילה](#)

הקדמה לקראת השבוע הבא

בשבוע הבא נלמד על חטא בעל פעור, מעשה פנחס, בנות צלופחד וקרבתנות המוספים